

A Netilat jadajim áldás oktatástörténeti áttekintése (1868–1945)

Kovács Gergely Mózes

1. A kézmosás

A rituális tisztaság–tisztátalanság témaköréből a zsidó rituális tisztaság egyik fő elemét választottam témául: a kézmosást.¹ A zsidóságban a következők tartoznak a kezüket vízzel megmosni: ki kenyérszegés előtt (a zsidóságban az étkezés előtt) van,² „ki az ágyából kel fel, ki az illemhelyről vagy a fürdőből jön, ki a körmeit vágta, ki a haját nyírta, ki cipőjét lehúzta, illetve leoldotta, ki nemileg érintkezett, ki féreghez nyúlt, ki ruháit tisztította, ... aki fészülködött, aki testének általában fedett részéhez nyúlt, temetési kíséretből vagy a temetőből jön vagy halottas házban volt, végül ki magán eret vágott”.³

Az előbb felsorolt témák közül az étkezés előtti kézmosás oktatástörténeti változásait veszem számba. Azért ezt, mert az 1868, tehát a zsidó kongresszus utáni időszakban a legtöbb tankönyv csak ezzel az áldással foglalkozik. Ugyanakkor egy-két olyan példát is bemutatok, melyek nem csak az étkezés előtti kézmosást kívánták megtanítani a diákságnak. Valószínűleg sok hittankönyv azért nem tárgyalta az előbb felsorolt kategóriákat, mert egyszerűen nem volt életszerű azt gondolni a tanuló ifjúságról, hogy eret vág magán vagy hogy nemileg érintkezik. Viszont a felkelés után való kézmosás és annak jelentősége a mindennapokhoz tartozott. Hogy melyik tankönyv milyen mélységben tért ki erre, tanulmányom későbbi részében világossá válik. Az étkezés előtti és a felkelés utáni kézmosáson kívül egyik tankönyvben sem találtam a kézmosás-áldás más helyzetekben való kötelező elmondásáról szóló tanítást.

Az étkezés előtti és más kézmosásoknak egy állandó részük van (a kiejtés közösségenként különbözik), maga a kézmosás utáni áldás:

Baruch ata Adonaj Elohenu Melech ha-olam, aser kidsanu bemicvotav vecivanu al netilat jadajim.

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, ki megszentelt minket parancsolataival, s meghagyta nekünk, hogy kezet mossunk!

¹ A kezek a zsidó tradícióban máshol is szerepet kapnak, pl. a Szmikhat jadajimban, a kézrátételes rabbiavatásban; az imaszíj (tfilin) karra való felkötésénél, a házasságkötésnél és a szemletakarásnál (nőeknek gyertyagyújtásnál, férfiaknak és nőknek a Sma Jisroel ima elmondásakor).

² A kenyér–kalács megszegése, sóba mártása, majd fogyasztása a zsidóság legszentebb napjának, a szombat fogadásának egyértelmű formája. Ezenkívül a vallásos zsidók mindig kezet mosnak, ha *mo-ci-t*, kenyeret esznek.

³ *Sulhan arukh*, online: <http://zsido.com/fejezetek/a-reggeli-kezmanas-szabalyai/> (2016.09.19.)

2. A szent vélemények

A kézmosás szabályára nem találunk tórai eredetet, de a Zsoltárokból szerepel egy utalás:

Tisztára mosom kezeimet, hogy körüljárhassam oltárod, ó, Örökkévaló, hogy hallassam a hálnak szavát és elbeszéljem mind a csodatetted. (Ps 26,6)

A kézmosás későbbi rabbinikus rendelet. A Szentélyben szolgáló főpap tisztaságának számos velejárója volt. Bizonyos helyzetekben *truma*-t ('ajándék'), *ködusim*-ot ('szent adomány') jelentett. Az ébredés utáni kézmosást gyakran párhuzamba állítják a papi (kohanita) rituális tisztálkodással, amelyet a pap akkor végzett, mielőtt feladataihoz látott volna.⁴ A kézmosásnak jól felfogott higiéniai megfontolásai vannak, ám ezekre csak az orvostudomány fejlődésével derült fény: a higiénia érve nem játszott szerepet az étkezés előtti kézmosásról szóló rabbinikus rendelet kiadásában. A zsidó vallásban itt találkozunk a lelki megtisztulás és a fizikai tisztaság.⁵

Ami a középkort illeti, a *Hilkhot berakhot*-ban Maimonidész önmagában csak az étkezés előtti kézmosás és áldásmondás szabályainak 20 szakaszból álló fejezetet szentel. A XVI. századi *Sulhan arukh*⁶ nagyon részletesen, 21 pontban⁷ tárgyalja a kézmosás végzését. A szabályok kitérnek a víz mennyiségére, minőségére, színére, az edényre és arra is, hogy emberi erővel kell történnie a leöntésnek, illetve azt is meghatározzák, hogy mi minősül víznek, és mi alkalmatlan folyadék a kézmosásra.

Egy XVIII–XIX. század fordulóján formálódó lubavicsi haszidizmus első rebéje, Sneur Zalman (közismertebb nevén az Alter rebe) 250 évvel később a *Sulhan arukhot* is tovább bontotta, s kiadta imakönyvét, mely a *Szidur ha-Rav* nevet kapta. Ebben az imakönyvben a mindennapi kézmosást is feldolgozta *Szeder netilat jadajim* címmel. A *Szeder netilat jadajim* paragrafusai: Bevezetés, Kézmosás bővízzel, Kétszer is leönteni, A tisztátlan érintése esetén, A kezek összedörzsölése és az áldásmondás, A kezek sorrendje, A kezek tisztasága, A kézmosásra alkalmas víz, A kézmosó edény, Kézmosás emberi erőből, Tisztátlan helyek, Mikor szükséges a kézmosás, A mártogatott ételek, A méz, A kanál és a kés engedménye. Ez összességében 22 paragrafus, amely szerint később az Alter rebe és tanítványai eljártak.

A haszid mesterek és tanításaik Magyarországon sokáig nem éreztették a hatásukat,⁸ de voltak más irányzatok és tekintélyes tudósok, akik ezt a kérdést körüljárták. A *statusquo* és a neológ irányzatok rabbijaival számos kérdésben szemben álltak az orthodoxia vallás-oktatásügyi véleményei. Ebből szeretnék néhány érdekesebbet bemutatni.

⁴ Ezt a szokást ma a Siratófalnál is őrzik. Ha valaki (nem csak a *kohen*) lemegy a Kotelhez imádkozni, előtte szokásosan kezét mos.

⁵ DÁVIDOVICS — SURÁNYI 2012: 1–5.

⁶ *Sulhan arukh* (OH 4,23).

⁷ https://www.sefaria.org/Shulchan_Arukh,_Orach_Chayim.4?ven=Translated_by_Jay_Dinovits&lang=bi (utoljára megtekintve: 2018. május 25.)

⁸ Az első jelentős haszid rabbi Ajzik Taub volt, aki 1751-ben született.

Magyarországon Hatam Szofer pozsonyi rabbi tanítványai egyfajta küldötteké váltak és körülbelül százan folytatták a chederek és a jesivák kialakítását, ahol ők maguk lettek a *ros*-ok, a vezetők.⁹ Magyarországon az orthodox rabbik és tanárok a Hatam Szofer-i hagyományokat vették alapul, ám az idők során kisebb változások történtek: eleinte kizárólag jiddis nyelven folyt az oktatás és a tankönyvírás is, azonban a 1870-es¹⁰ évektől a magyar nyelv használata egyre jobban tetten érhető az orthodox oktatásban. Kiváló példa Fischer Fülöp sárospataki orthodox főrabbi¹¹ oktatásügyi és más vallási írásai. A nyugat-magyarországi területen élő orthodoxiában a magyar nyelv használata egy idő után a részleges asszimilációt elősegítő eszköz lett.¹²

Friedmann Benjámin miskolci orthodox tudós könyve¹³ a XXVI. fejezetében tíz pontban írja le a kezek leöntésének szabályait; a hozzátartozó áldást jiddis kiejtéssel, *Al netilasj jodajim*-ként közli. Érdekessége, hogy az 5. pontban a szivattyús kútból történő kézmosást is értékeli: aki ezt veszi igénybe, tartsa egész közel a kezét a földhöz, és úgy eressze rá a vizet.

1888-ban a *Zsidó Szemlé*-ben¹⁴ Bacher Vilmos Péchi Simon szombatos imakönyvét méltatja; itt a kezek lemosásának indoklása azok ártatlanságának megőrzése.

Az 1892-ben neológ rabbivá avatott Bernstein Béla a magyar zsidó oktatásügy egyik kiemelkedő alakja. A honi izraelita tanterveket igen részletesen kidolgozta, iskolai osztályokra lebontva. Elgondolása szerint a diákoknak nem csak a zsidó történelmet lehet megtanítani elemi és középfokú iskolázásukban, hanem a zsidó vallásos élet alapjait is. A szombati parancsolatokat és a hozzá tartozó tevékenységeket — így a kézmosást és áldását is — a II. osztályban (elemi) látta elsajátítandónak. A további években a diákokat, tanterveivel nem csak a zsidó történelemre, vallásra, hanem a zsidó vallásfilozófiára is nyitottá akarta tenni.¹⁵

A Frankfurtban megjelent, Georg Herlitz és Bruno Kirchner által szerkesztett *Zsidó Lexikon* már egy más megközelítést használ, mint a magyar orthodoxia képviselői. A magyar neológia értékeit közvetítő Újhelyi Péter által szerkesztett, 1929-ben kiadott *Magyar Zsidó Lexikon* Herlitz és Kirchner munkáját és szellemiségét vette alapul. Érdekes megemlíteni, hogy a német kiadás szerkesztői szerint a kézmosás a démonok ellen is véd és jelképesen a szívet is tisztítja, ugyanakkor olyan szokásként tekintenek rá, melynek az eredete meghatározhatatlan és a polgári társadalomba a kóser konyha nyomán kerülhetett be. A Magyar Zsidó Lexikon a kézmosásról mint népszokásról számol be. Ezek után közli azokat a helyzeteket, amikor kötelező kezet mosni, úgymint étkezés előtt, kenyérszegés előtt és étkezés után is. Az, hogy megemlíti, hogy étkezés után is kezet kell mosni, nagyon érdekes.

⁹ http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/hungary/hungary_before_1918 (2017.01.03).

¹⁰ A Budapesti Orthodox Hitközség megalakulása.

¹¹ A főrabbi kifejezést nem használta korábban az orthodoxia, ez is változás.

¹² http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/2166/ (Ua.)

¹³ FRIEDMANN 1925: 5–10.

¹⁴ BACHER 1888: 27.

¹⁵ GLASSER 2012: 22–28.

A zsidóságban, hogyha kenyeret eszünk, az étkezést egy áldással kell lezárni, az a régebbi szokás. Ugyanakkor a Talmud nem írja elő, hogy az étkezés utáni kézmosásnál is áldást kell mondani. Az étkezés előtti kézmosás kötelezőségét a későbbiekben is tárgyalta a neológ irodalom, Löwinger Sámuel a *Magyar Zsidó Szemle* 1946-os cikkében hivatkozik a Sámuel könyvében olvashatókra, miszerint étkezés előtt a próféta is áldást mond, így a közösségnek is kell.

A Magyar Zsidó Lexikon, mely neológ szellemiségben íródott, további témaként még megemlíti a reggeli felkelés és a temetőből való kijövet utáni kézmosást is. A szócikk az Egészségügyi törvényekre mutat, ahol részletesebben fejt ki mondanivalóját.¹⁶ A *Tehorot*-ot (a tisztaság törvényeit) higiéniailag is indokolt törvényekként mutatja be, ugyanakkor nem tagadja ceremoniális voltukat.¹⁷

3. Hittankönyvek és módszertani értékelésük

A zsidó iskolaszervezés újult erővel indult meg 1783-tól, amikor a zsidók visszaköltözhettek Pest-Budára. 1811-től kezdetét vette a héber nyelvű könyvnyomtatás, ezzel utat nyitott a későbbi hittankönyvek kiadásának. Előtte ugyanis a zsidó tradicionális oktatás nem használt a mai értelemben vett tankönyveket.¹⁸ 1867–68 után a klasszikus zsidó oktatási intézmények mellé az állam által is ellenőrzött iskolarendszernek kellett létrejönnie. Az 1868-as *tejlung* ('szakadás') után olyan helyzet alakult ki, melyben a hittan tanítása és az ezzel kapcsolatos könyvek összeállítása alkalmas lehetett arra, hogy a neológia, a status quo ante és az orthodox hitközségek a saját értelmezésük érvényességét hirdessék a zsidó vallás tekintetében. Ez vonatkozott a vallási törvényekre és azok gyakorlati megélésére is. Az iskolák tanárai az 1868-as zsidó kongresszus után tehát hitközségtől függően saját tankönyveket adtak ki.

Nem mindig volt egyetértés az azonos hitközségen belüli szerzők között sem. Ahogy azt a következőkben látni fogjuk, még az is előfordult, hogy adott hitközségen belül többféle hittankönyv volt forgalomban. Ugyanott az értelmezések hasonlítottak vagy egyeztek, ám a didaktikai módszerek, melyekkel megírták ezeket a tankönyveket, helyenként eltérőek voltak. A nagyvárosokban jellemző volt valamiféle modern gondolkodásmód mind az oktatásban, mind a vallás és tudomány kapcsolatában, amit a neológ rabbik, a status quo tudósok használtak előszeretettel. Megfigyelhető, hogy ezek a hitközségek, ezek a szerzők egyéni elgondolásuk szerint szerkesztették a tanuló ifjúságnak ezeket a tankönyveket. Az alábbiakban ezeket kíváncsi időrendben bemutatni és a jelentős eltéréseket értékelni.

¹⁶ <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0220.html> (2016. 09. 29).

¹⁷ <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0486.html> (2016. 09. 29).

¹⁸ Az oktatás célja a Tóra, a Talmud és a Sulhan arukh tanulmányozása volt.

Ziltz Móric: *Hittan az izraelita népiskolák felsőbb osztályai számára*. 1861.¹⁹ Ennek a könyvnek csak a második kiadását tudtam megvizsgálni. Első lapján ki van emelve, hogy ez rabbi és vallástanár által lektorált könyv a zsidó pátens értelmében.²⁰

Ziltz nagyon termékeny szerző volt, a hittant pedig különösen fontosnak tartotta. Ebben a kongresszust megelőző tankönyvben érezhető az asszimiláció, az újítás igénye, nem érhető tetten a hagyományos zsidó módszer alkalmazása: a tankönyv szövege kérdéseket tesz fel, azzal a tanulási módszerrel él, amikor van egy állítás és azon elmélkednek, vitáznak a diákok. Ez emlékeztet a XVI. századi római katolikus Tridenti Zsinat kátéjára (katekizmusára) vagy a XVII. században már Magyarországon is megjelenő lutheránus kátéra, amely szintén kérdés–válasz felosztással operált. Ez az irányzat odáig elment, hogy 1940-ben Gárdos Sándor kiadta a *Zsidó Nemzeti Káté*-t, egy 14 oldalas füzetet.

Ziltz tankönyvében olyan egyszerű kérdés felvetésekkel él, hogy „Mivel szenteljük meg a szombatot?” (115), nem pedig olyan kérdéseket használ, amelyek megoldása magas zsidó jogi ismereteket feltételeznek.²¹ A kérdés alatt közvetlenül megtalálható a válasz is, melyben az erkölcsösségre és a lelki, szellemi épülésről ír általánosan. A kérdések alatti válaszokból kiderül, hogy a szerző a zsidóság gyakorlati megélését nem tartja alapvetőnek. Imák nincsenek mellékelve, hova tovább a szombat megszentelése és egyéb szombathoz kapcsolódó kérdéseknél a kézmosás szükségessége semmilyen szempontból nem említődik.

Rosenmeyer Izsák: *Vezérfonal Mózes vallásában*. 1871. A könyv Sátoraljaújhelyen és Budapestben is használatban volt. A 14. pontban a hálaimáknál (*Szeder brakhot*) rövid bevezető után rögtön az a) pontban közli a kézmosás-áldást. Az áldás első szava van héberül leírva (Barukh–Áldott) s utána kihagyás következik, majd az áldás vége. Ezt az áldás magyar fordítása követi, a szerző további kommentárt nem fűz hozzá.²²

Zsengeri Samu: *Vallástan*. 1875. Ennek a tankönyvnek a második kiadása már jelentősen bővebb volt, mint az első. A tankönyv célközönsége a címben is szerepel: polgári és népiskoláknak. A tankönyv a *Netilat jadajim* áldást héberül és magyarul közli. A héber nyelvű ima kipontozva található a könyvben, s mellette, a lap bal oldalán található a magyar szöveg. Különösebb kommentár vagy instrukció nincs olvasható, csupán annyi található az ima fölé írva, hogy „a kenyérszegés alkalmával”. Úgy gondolom, hogy ez valamiféle könnyített imakönyvként szolgált. Természetesen él azzal az alapfelvetéssel, hogy a polgári és népiskolák zsidó diákjai tudnak hé-

¹⁹ ZILTZ 1861.

²⁰ Az 1783-ban kelt *Systematica Gentis Judaicae Regulatio*-val, vagyis a zsidó pátenssel a király azt is el akarta érni, hogy a zsidók, miután ezentúl közép- és felsőfokú intézetekben is folytathatták tanulmányaikat, illetve gazdasági életbe is könnyebben belefolyhattak, nagyobb „haszonnal” szolgáltassanak a birodalomnak. Úgynevezett hasznos alattvalókká kívánta őket tenni.

²¹ A módszert, amit jesivákban alkalmazták, chevrutának nevezik: a tudás elérése állandó kérdés, érvelés és vita folytán. A módszer előfeltétele a zsidó jog beható ismerete.

²² ROSENMEYER 1871.

berül olvasni, viszont nem feltétlenül értenek meg minden szót, így a héber mellé került a magyar szöveg is.²³

Singer Izrael: *Vallástan az izraelita ifjúság számára*. 1876. Singer Izrael egy személyben volt rabbi és nyilvántartott hittantanár. Fél évszázadig foglalkozott zsidó oktatással. Tankönyvét Sátoraljaújhelyen adták ki, ami a hitéleti oktatás fejlődésének kiváló táptalajt nyújthatott, hiszen a kongresszuson kikristályosodott három hitközség közül kettő jelen volt a városban. Ez a tankönyv is a kongresszus után íródott. Különösebben nem határozza meg közönségét, sem nem, sem életkor vagy iskolatípus tekintetében. A könyv Ziltzéhez hasonlóan a kérdés–felelet formát használja, ám itt a válaszok terjedelmesebben vannak kifejtve, és a válasz után vastagon szedve megtalálható a vonatkozó tórai szakasz (pl. Dt 5,10.12.). Ez a könyv sem tartalmazza sem héberül, sem magyarul az imák, áldások szövegeit, de arról ír, hogy a szombatot meg kell szentelni.

Knopfler Sándor: *Főbb héber imák — gyakorlati kézikönyv*. 1886. A szerző közli a héber kipontozott imák szövegét, míg jobb oldalon a megszokott magyar fordítás olvasható. Ebben főképp a praktikum látszik: a tankönyv a kézmosás-áldást a szombati imáknál hozza (nem tér ki a többi alkalomra, helyzetre, ahol ez indokolt lehetne). A leghamarabb az tűnik szembe, hogy az áldások elején használt állandó formulát („Áldott vagy Örökkévaló I-tenünk, a világ királya”) héberül és magyarul is rövidítve, csak a kezdőbetűkkel írja le. Ezen kívül a Barukh-ot nem áldottnak, hanem D.-betűvel jelöli, ami drágát vagy dicsőt, vagy dicsőségest jelenthet.²⁴

Halász Nátán és Schlesinger Sámuel: *Zsidó vallástani vezérfonal a polgári középiskolák I. osztálya számára*. 1886. Ennek a tankönyvnek a szerzői nem rabbik, hanem vallástantanárok voltak. A kettős szerzőség arra enged következtetni, hogy két ember kellett, hogy egyesítse didaktikai tudását ahhoz, hogy megalkossa ezt a hittankönyvet.

A könyv különlegessége, hogy szerzői nagyon konkrétan meghatározzák, mely korosztálynak szánják ezt a munkát. A tankönyv a Tóra egyfajta kivonatát tartalmazza olyan fiataloknak, akik minden valószínűség szerint korábban soha vagy csak nagyon felületesen találkoztak a vallási hagyományaikkal. A szövegben a legfontosabb kifejezéseket héberül is közlik, rögtön a szavak után. A könyv végén egy rövid imarend található, amelyben jegyzékszerűen felsorolják a legfontosabb áldások neveit, anélkül, hogy a kötet tartalmazná maguknak az áldásoknak, imáknak a szövegeit. Ez a könyv véleményem szerint egyfajta történeti hagyatékként, vallási folklórként kezeli az áldásokat és fontosságukat.

Dr. Krausz Sámuel: *Zsidó vallás és erkölcsstan, a Pesti Izraelita Hitközség tanterve alapján*. 1896. A tankönyv az Országos Rabbiképző Intézet tanárának a munkája, aki a neológiához tartozott. A tankönyvben pontokba szedve tárgyalja a vallási gyakorlatot, és a 89. ponttól kezdve foglalkozik a kézmosás-áldás kérdésével. A tisztasági

²³ ZSENGERI 1875.

²⁴ KNOPFLER 1886.

intézmények pont alatt ír a parancsolat tórai eredetéről, kötelezőségéről, s a szövegben kipontozott héber betűkkel a kézmosás-áldás szövege is megjelenik. E munka egy teljes körűnek szánt felkészültséget volt hivatva közvetíteni az „érett tanuló ifjúság” számára. Ez jellegzetes neológ elgondolás: tiszteletben kell tartani a vallási törvényeket, szorgalmazni kell a micvák gyakorlatát, alapvetően tudni kell az imákat héberül, de a mögöttes tartalmat elég népnyelven, adott esetben magyarul tanulni, és a halakhikus fejtegetésekbe nem kell belemenniük a (valószínűleg) középiskolás diákoknak.²⁵

Lévai Izor: *Vallástan*, 1898. A tankönyv a Vallástani Iskolakönyvek 14. kiadványaként jelent meg a Pesti Izraelita Hitközség kiadásában. A neológ hitközség a századfordulón Budapesten, de az egész országban is komoly tankönyvfejlesztéssel foglalkozott. Itt is pontosan meghatározták a célközönséget, az új iskolatípusok megjelenését is figyelembe véve, így a népiskolák mellett az alsó fokú ipar- és kereskedelmi iskolákat is. A tankönyv a szombati ünnepet teljesen részleteire bontja, így bevezeti, hogy minek kapcsán is mosnak a zsidók kezét (érdekes megfigyelni, hogy többes szám harmadik személyt használ a leírásában, nem többes szám első személyt), és utána magyarul és kipontozott héber betűkkel közli az áldások szövegét, így természetesen a kézmosás-áldás, a *Netilat jadajim* szövegét is.²⁶

Knopfler Sándor: *Vallástan polgári leányiskolák és hasonló nemű tanintézmények izraelita tanulói részére*. 1910. Ez a hittankönyv talán a legkülönlegesebb a vizsgált anyagból. Javított második kiadása Gárdos Mór közreműködésével íródott, amihez Singer Bernát szabadkai főrabbi írt előszót. Azt taglalja, hogy a zsidó vallás fordította eddig a legkevesebbet a nők vallási tudásának elmélyítésére. Fontosnak tartja magát a hittankönyvet, ugyanis nincs tudomása Singer rabbinak ehhez hasonló tankönyvről annak ellenére, hogy ekkor már igenis léteztek ilyen kiadványok. Singer így zárja az előszót: „Akik azt akarják, hogy ezekhez méltók legyenek Izrael leányai, azoknak legmelegebben ajánlom, hogy e tankönyv nyomán tanítsák vallásunkra a magyar zsidó leányokat.” Maga a szerző is leírja, hogy azért indult el hittankönyve összeállítása felé, mert nincs tudomása kifejezetten polgári leányiskolák növendékeinek szóló zsidó hittankönyv létezéséről és használatáról. A tankönyvet szakaszokra osztja, melyek közül a Hálaáldások a Nyolcadik szakasz címet kapták. A szakasz a kézmosást nem csak a kenyérevés előtt, hanem reggel felkelés után is kötelezően írja elő. A test és a lélek párhuzamát taglalja, miszerint a lelki és testi éhség kielégítése előtt meg kell tisztulni. A misztikus magyarázatokba nem megy bele, pedig a zsidó vallás a felkelés után azért teszi kötelezővé a kézmosást, mert alvásakor valamiféle rossz ösztön költözik az emberbe, s amikor reggel felkel, az Örökkévaló visszaadja az embernek a lelkét, ha úgy tetszik, újrateremti őt, nem hagyja elveszni a sötétségben. A reggeli ima vonatkozó része a *Mode ani*.²⁷

²⁵ KRAUSZ Sámuel, *Zsidó Szemle* 1896.

²⁶ LÉVAI 1898.

²⁷ <http://zsido.com/fejezetek/a-reggeli-felkeles-szabalyai/> (2018. május 1.)

A misztika szerint ez az álmunkban megjelenő rossz ösztön az ujjainkon távozik, így ha teljes kézmosásra nincs is lehetőség az ujjak végeit mindenképp le kell önteni.²⁸

A hittankönyvnek nem tiszte ilyen mélységekbe belemenni, nem is teszi meg. Azonban kijelenthető, hogy az egyik legjobban szerkesztett hittankönyvet vehették az ifjú hölgyek a kezükbe a század első évtizedében, s a későbbi kiadások során egyre kiforrottabb lett a könyv.

Kondor Ignác: *Képes héber olvasókönyv*. 1931. Fontos tankönyv, hiszen a Pesti Izraelita Hitközség első kiadványa volt a Vallástani Iskolakönyvei közül. A tankönyv az étkezés előtti imádságoknál ír a kenyér, „Isten ezen drága ajándéka” fogyasztása előtti kézmosásról. Az áldást magyarul és kipontozott héber betűkkel is közli. A tankönyvet több mint egy tucatszor kiadták, ami gyakorlati hasznosságából következő népszerűségének volt köszönhető.²⁹

Révai Miksa: *Izrael törzsatyái*. 1932. A Pesti Izraelita Hitközség második kiadványa szorosan kötődik Kondor Ignác megelőző munkájához. Az elemi iskolák második osztályának íródott tankönyv, bibliai elbeszéléseket tartalmazott, vallástani alapfogalmat, héber olvasási gyakorlatokat, szemelvényeket héber imádságkönyvből és képeket is.³⁰ A képek használata, a szemléltetés, a pedagógiai módszertárban napjainkra az egyik legfontosabb tényezővé vált.³¹ Az így bemutatott ismeretek gondolkodásra sarkallnak, kiemelik a lényegét, ismétlődő jellegűek. Mégis a legfontosabb érv az elterjedése mellett a tanulók érdeklődésének, figyelmének felkeltése volt. Az 1932-ben megjelent *Izrael törzsatyái* ebben a tekintetben modern tankönyvnek tekinthető.³²

Az *Áldásmondatok* cím alatt elsőként jelenik meg a *Netilat jadajim* áldás, magyarul és héberül egymás mellett, az összes többi áldás csak ez után következik, ezzel is kiemelve a rituális tisztaság fontosságát, megkerülhetetlenségét.

Lövy Andor: *Liturgia és vallás*. 1937. A Baján kiadott tankönyv közép-, elemi fiú- és lányiskolásoknak szól és „a nagyközönség számára”. Felmerülhet a kérdés, hogy 1937-ben, amikor a numerus clausus érvényben volt és az antiszemitizmus a magyar jogalkotók körében odáig fokozódott, hogy következő évben kiadták az első zsidótörvényt, miért adja a szerző ezt az alcímet hittankönyvének. A hittankönyv jellemzője, hogy magyarul egyfajta elbeszélésként írja le a szombatfogadást, és helyenként nem csak héber, de jiddis kifejezéseket is közöl. „Majd a családfő borral a kezében kidust csinál, és miután megmosta kezét, felszegi a szombati kalácsot”³³ — közli. Imák, áldások, gyakorlati útmutató egyáltalán nincsenek a könyvben.

²⁸ KNOPFLER 1910.

²⁹ KONDOR 1931.

³⁰ Az *Avoda zara* traktátus szerint a zsidóságban a képi és figurális ábrázolás sokáig tiltva volt, hiszen összefüggésbe hozható a bálványimádással. A legújabb korban azonban a legtöbb helyen a képi ábrázolás megengedett, ugyanakkor a haredi közösségek az embereket, állatokat ábrázoló szobrokat még most is tiltják.

³¹ RÉVAI 1932.

³² <http://www.cs.elte.hu/~akos987/Pedagogia/illusz.htm>

³³ LÖVY 1937.

4. Összegzés, következtetés

A XIX. század közepétől a XX. század közepéig a zsidó hittankönyvek nagy változásokon mentek keresztül. Ezen változások egyik oka a modern pedagógia fejlődése, és az oktatásban kialakult reformirányzatok elkerülhetetlen ráhatása a zsidó tankönyvírókra. Az 1868-as kongresszus után az orthodox, a status quo ante és a neológ zsidó hitközségek elkülönültek. A három hitközség mindegyikének bizonyítania kellett a közösségeinek, hogy méltóak azok vezetésére. Adott városokban többféle hitközség is lehetett,³⁴ és így a hívek megtartása is cél lehetett. A három irányzat iskolákat is alapított, és a diákok többsége az adott hitközségből érkezett. A neológ hitközség a *Wissenschaft des Judentums* szellemében a zsidó tudományosságból következően nyitott volt az új módszerekre, és részben szakítani kívánt a hagyományos zsidó oktatással és annak eszköztárával. Hittankönyvek a XIX. század közepétől a XX. század közepéig legnagyobb számban a neológ hitközségben jelentek meg, ezzel is a módszertani sokszínűséget és kísérleteket gyarapítva. A nyugatias orthodoxy a századfordulóra már nem csak héberül közölte az imákat hittankönyveikben, hanem magyarul is hozzátette, később pedig gyakorlati instrukciókat is hozzáfűzött, nagyon ritka esetben magyarázatokat is használt. A neológ és a status quo ante hittankönyvek inkább magyarázatokat használtak, legtöbb esetben közölték a *Netilat jadajim* ima szövegét, és néhány alkalommal újabb megközelítéseket adtak hozzá. Valószínűleg azért, mert a cél a megismertetés volt.

A hitközségek hittankönyveikkel a vallási ismereteket és a gyakorlati teendőket akarták átadni. Azt akarták, hogy diákjaik a zsidó vallást ismerjék és gyakorolják. Fejlesztették hittankönyveiket, hogy hatékonyabbak és kedveltebbek legyenek a tanulóknak. Ami az étkezés előtti kézmosást és a hozzátartozó áldást illeti, a háború előtt az egyik legismertebb és egyik legegyszerűbb zsidó „szokás” volt, amit a diákoknak el kellett sajátítaniuk a hittankönyvekből. A vallásosságtól való eltávolodás korában, az asszimiláció hevében a tankönyvírók minimális, alapvető, könnyedén elsajátítható tudást akartak átadni. Nem jesivabeli bóhereknek íródtak ezek a tankönyvek, akik a filozofikus, halachikus viták magasságaiban szárnyalnak. A tanulók jelentősebb része a századforduló után nem kapta meg otthon azt a vallásos oktatást, amely korábban elengedhetetlen volt egy zsidó családban. Így, hogy ne távolodjanak el ezek a gyerekek teljesen vallásuktól, megjelentek az egyszerűsödött zsidó tankönyvek szerkesztett szövegeikkel.

³⁴ BARABÁS 2010.

Bibliográfia

- BACHER Vilmos 1888. „A Szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1887-ben”, *Zsidó Szemle* 1888.5, 27–37.
- BARABÁS Györgyi 2009. *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok éves beszámolóí 1629–2008*. Zsidó Tudományok Szabadegyeteme, Budapest.
- DÁVIDOVICS Joszi — SURÁNYI Ráchel 2012. *Kézmosás-kézleöntés-áldás*. Lativ, Budapest.
- FRIEDMANN Benjámin 1925. *A zsidó vallás törvényei*. Friedmann L. Könyvnyomdája, Miskolc.
- GLASSER Norbert 2012. *Találkozás a Szent Igazzal*. OR-ZSE, Budapest.
- KNOPFLER Sándor 1886. *Főbb héber imák — gyakorlati kézikönyv*. Lövy Adolf bizom., Sátoraljaújhely.
- KNOPFLER Sándor 1910. *Vallástan polgári leányiskolák és hasonló nemű tanintézmények izraelita tanulói részére*. Lövy Adolf, Sátoraljaújhely.
- KONDOR Ignác 1931. *Képes héber olvasókönyv*. Budapest.
- LÉVAI Izor 1898. *Vallástan*. PIH, Budapest.
- LÖVY Andor 1937. *Liturgia és vallástan*. Budapest.
- RÉVAI Miksa 1932. *Izrael Törzsatyái*. Budapest.
- ROSENMEYER Izsák 1871. *Vezérfonal Mózes vallásában*. Lövy Adolf, Pest.
- ZILTZ Móríc 1861. *Hittan az izraelita népiskolák felsőbb osztályai számára*. Gust. Heckenast, Pest.
- ZSENGERI Samu 1875. *Vallástan*. Burián, Budapest.

Internetes források

- <http://www.cs.elte.hu/~akos987/Pedagogia/illusz.htm> (2016.09.29.)
- <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0220.html> (2016.09.29.)
- <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0486.html> (2016.09.29.)
- http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/2166/ (2017.01.03.)
- http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/hungary/hungary_before_1918 (2017.01.03.)
- <http://www.zsido.com/fejezetek/a-reggeli-kezmosas-szabalyai/> (2016.09.19.)